

דבר נשיא המכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן"

בין השורות – שער לעולמות קסומים ואינסופיים

קוראים יקרים,

אנו שמחים ומתרגשים להגיש לכם את הגיליון החדש של **בין השורות** – כתב העת של המכללה האקדמית שאנן, המוקדש כולו לעולם המופלא של ספרות הילדים והנוער. כל גיליון הוא בעבורנו לא רק אוסף של טקסטים, מאמרים ומחקרים, אלא הזמנה למסע, שער לעולמות חדשים ומרגשים, המציתים את הדמיון ומעשירים את הנפש.

בעידן שבו למסכים ולצפייה יש מקום מרכזי בחיי ילדינו, אנו צריכים להדגיש את חשיבותה של המילה הכתובה, של הסיפור הטוב. ספרות הילדים היא הרבה יותר מאוסף עלילות משעשעות; היא מפתח להבנת העולם והאדם, כלי לפיתוח חשיבה ביקורתית ויצירתית ואמצעי לבניית גשרים רגשיים וחברתיים; היא מעניקה לילדים כלים להתמודדות, מלמדת אותם על ערכים, חברות, אהבה וצדק, ומעודדת אותם לשאול שאלות ולחפש תשובות.

בבין השורות אנו שואפים להאיר היבטים מגוונים של היצירה לילדים.

אנו גאים להציג לפניכם יצירות מגוונות, פרי עמלם של כותבים מוכשרים, חוקרים ומבקרים, המביאים את עולמם העשיר אל הדף.

המכללה האקדמית שאנן רואה בספרות הילדים שליחות חינוכית וערכית ממדרגה ראשונה. אנו מאמינים כי חינוך איכותי מתחיל בחשיפה לספרות איכותית, כזו המזינה את הדמיון, מרחיבה את האופקים ומעניקה כלים להתפתחות אישית. כתב העת **בין השורות** הוא ביטוי למחויבות זו, והוא משמש במה חשובה לדיון, לחקר וליצירה בתחום כה קריטי ומשפיע.

אני מזמין חוקרים וחוקרות, מחנכים ומחנכות, לצלול אל בין השורות ולגלות עולמות חדשים כי בין השורות נמצא הקסם האמיתי – שם נמצאת היכולת שלנו ללמוד, להעמיק יותר.

תודה לכותבים, לחברי המערכת ולכל העוסקים במלאכה, שאפשרו את הוצאתו לאור של גיליון מרגש זה.

בברכה חמה, ובאיחולי קריאה מהנה ומעשירה,

פרופ' אבי לוי

נשיא המכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן"

דבר העורכת

קרה לך מעולם שהיית נשכח? (ס' יזהר, 1958, עמ' 5)¹

בשנת 1958 פרסם ס' יזהר סיפור בהמשכים **בדבר לילדים**. השאלה שנפתח בה הסיפור (הציטוט לעיל), אינה שאלה רטורית המופנית אל קוראים עלומים, אלא הדובר מפנה אותה אל בן שיחו הצעיר בסיפור. ואולם חיש קל מתברר כי יותר משהיא הזמנה לשיחה, השאלה היא בקשה, אפילו תחינה, להאזין לזיכרון ילדות כאוב, שילך ויטען בתהיות פילוסופיות ופסיכולוגיות כאחד על הקיום האנושי. היש לפרט ממשות בלי זולת שמקיים אותו בתודעתו, בדבריו ובמעשיו? זולת שרואה את הפרט, זוכר אותו, דואג לו, קורא לו. או, בלשונו של מרטין בובר: "האני כשהוא לעצמו אינו קיים [...]" מילת היסוד אני-אתה מכוננת את עולם הקשר" (בובר, 2013/1923, עמ' 14, 16).

"עוד ילד הייתי בבית-הספר", חוזר המספר לאחר בזיכרוננו אל טיול נטיעות שהתקיים ככל הנראה בט"ו בשבט. טיול שבו אבדה דרכו ואיש מחבריו ומהמורים לא שם לב לחסרונו. ממרחק השנים המספר מנסה לשחזר את החוויה הטראומטית, כדי להבהיר לעצמו לא פחות מאשר למאזינו, את פשר העלבון והחרדה הקיומית שאחזו בו כשגילה שנשאר לבדו מאחור.

להיות נשכח – כלום לא אני הייתי הוא? [...] איך חוזרים הביתה, אל מקומך שלך? – זו שאלה כבדה אחת; ואיך שוכחים אחד מתוך כולם ומשאירים אותו נשכח – היא שאלה אחרת, לא פחות כבדה. וכי חסרונו לא ניכר? חברים שלי, וכי זו כל חברותנו? איך לחזור הביתה – אולי עוד אמצא דרך, אבל איך להימצא מן האבדן – לזה יש דרך? [...] ואיך אפשר, הגידו, לשכוח משהו, לעשותו אבוד. בעוד הוא פה וקורא וצועק אליכם בלא קול (ס' יזהר, 1958, 1989, ללא מספור עמודים).

סיפורו של ס' יזהר משיב אותנו כמאה שנים לאחור, אל שנות היישוב. ואולם אסונו של זה שעדיין לא נמצא, הצעקה בלא קול העולה ממנו, כמו התביעה המוסרית הגלומה במילת היסוד הבובריאנית אני-אתה, וכי אינה מהדהדת את הצעקה בלא קול של מי שעדיין לא שבו לביתם, כאן ועכשיו...

שנתיים חלפו מאז השבעה באוקטובר, עדיין לא כל החטופים-החללים הושבו הביתה, לקבורה. לצד הכיסאות הריקים הזועקים בלא קול, משפחת השכול הולכת וגדלה והולך וגדל גם מעגל הפצועים בגוף ובנפש. הזמן עצמו שינה את פניו. חיינו כאן – על השברים והזוועה, על אצילות הנפש והגבורה – מתחלקים לשניים: לפני השבעה באוקטובר ולאחריה. ואם בימים, בשבועות ובחודשים הראשונים הילכנו כמוכי הלם ואלם, הרי שאט-אט הזמן עצמו, זה המכונה "שגרה", חייב אותנו לשוב לעשייה חיונית ובכלל זה לעשייה האקדמית.

ואף על פי כן איך כותבים דבר עורכת בימים אלו של שגרה מדומה, שגרה שבורה ומסוכסכת? בימים של דילמות מוסריות שאין הדעת סובלת והלב כורע תחתם. אם על כתיבת שירה בזמן מלחמת

1. הסיפור נדפס בשני המשכים בחוברות **דבר לילדים** בחודש ניסן תשי"ח (מרץ–אפריל 1958). הסיפור נכלל, בנוסח מעודכן, באסופה שראתה אור שנה לאחר מכן: **ברגלים יחפות: ששה סיפורים לבני הנעורים** (הוצאת תרשיש, 1959). הציטוטים להלן לקוחים מתוך הגרסה המאוחרת שהועלתה לאתר "פרויקט בן-יהודה" (מתוך ההוצאה המחודשת של הספר בהוצאת זמורה-רבית, 1989).

העולם השנייה התעורר בארץ פולמוס קשה² – מה נאמר על כתיבת מחקר עיוני על ספרות ילדים ונוער? האם אלו מותרות שאינן יאות לימות מלחמה ושבר?

אני סבורה כי אף בעת שהדעות חלוקות בשאלה "מהו צו השעה?", הרי שהמחקר העיוני – כמו השירה – נועד להזכיר לנו את החזון המכונן בתרבותנו: "וְכָתְבוּ סִפְרוֹתָם לְאֵתִים וְנִתְּנוּתֵיהֶם לְמַזְמוֹת, לֹא יֵשָׂא גוֹי אֶל גוֹי סָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיהו ב, ד). או, בלשונה של לאה גולדברג:

לא זכות בלבד היא למשורר [ואם תרצו: לחוקרים] בימות הזוועה לשיר שירו לטבע, לאילנות הפורחים, לילדים היודעים לצחוק, אלא **חובה**, החובה להזכיר לאדם כי עדיין אדם הוא, כי קיימים בעולם אותם הערכים הפשוטים והנצחיים העושים את החיים ליקרים יותר [...] להזכיר לאדם כי בכל עת ובכל שעה לא הוחמץ עדיין המועד לשוב ולהיות אדם (גולדברג, 2016, עמ' 398. ההדגשה במקור).

הבחירה לדבוק במבט האנושי ולא ללקות ב"עצלות המחשבה" (גולדברג, 2016, עמ' 398) מהדהדת גם בגיליון שלפניכם.

מאמרה של סלינה משיח: "קריאה פוליטית: ספרות לילדים ואוריינות פוליטית – הלכה ומעשה"³ מציע לאנשי חינוך ולנשות חינוך פרקטיקה פדגוגית לפיתוח כישורי קריאה אוריינית-פוליטית בטקסטים ספרותיים הפונים לקהל צעיר. דוגמה מרכזית במאמר עוסקת בסיפור נשכח, פרי עטו של יצחק דמיאל (שויגר), "נבי וגבי מבקשי השלום" (1937). הקריאה הפרשנית של משיח מעלה כי הסיפור שנכתב על רקע הפרעות ביישוב היהודי בארץ, לא רק שאינו מקדם תפיסה מיליטריסטית, אלא הוא מציע לקוראים הצעירים דרך חדשה להתבונן במציאות קונפליקטואלית ונפיצה: הפניית מבט ביקורתי פנימה ונכונות להושיט יד למציאת פתרון משותף. מאמרה של סלינה משיח המכיר בהשפעתה של ספרות הילדים ובתרומתה לעיצוב התודעה והבניית המציאות החוץ-טקסטואלית, מבקש לקדם יישום קריאות פוליטיות במרחב החינוכי.

מאמרו של שי רודין, "מודל חמשת הסיומים של ספרות הילדים הישראלית", מתמקד בסוגיה פואטית. בד בבד אף רודין מבקש לעמוד על הזיקה של מוסכמה פואטית לפיתוח תודעה חברתית ופוליטית בקרב קהל היעד הצעיר. רודין בוחן את השאלה האם ספרות הילדים הישראלית אימצה את מוסכמת "הסוף הטוב". בהתבססו על קורפוס יצירות שראו אור בארץ בין השנים 1941–2022, הוא ממפה חמישה סוגי סיומים: "הסוף הטוב", "הסוף הטוב דיו", "הסוף הדו-ערכי", "סוף פתוח" ו"סוף רע". מסקנתו היא כי שלושת האחרונים הם המאפשרים לכותבים לעסוק בתמות מורכבות ולאתגר את דרכי החשיבה של הקוראים הצעירים.

מאמרה של רימה שיכמנטר, החותם את חטיבת המאמרים, מאיר את אופיים של טקסטים שאינם מבקשים לחתור תחת תפיסת העולם ההגמונית, אלא להפך הם משמשים סוכנים לעיצוב התודעה הקולקטיבית. כמקרה מבחן שיכמנטר בוחנת את דגם סיפורי בית הספר בספרות הילדים הישראלית העוסקת בקליטת ילדים עולים מרוסיה, משנות השישים של המאה העשרים ועד העשור הראשון

2. גולדברג, 2016, עמ' 396, הערת שוליים 652 (הערות העורכים טיקוצקי ובריינסקי).

3. המאמר הוא חוליה נוספת בפרויקט מתמשך של סלינה משיח, תמר ורטהיזהבי ורונה גרין-שוקרון, המבקש לקדם את טיפוח הקריאה האוריינית-פוליטית של קהל היעד הצעיר. ראו: משיח, ורטהיזהבי וגרין-שוקרון (2021); משיח ורטהיזהבי (2021); משיח (2013).

של המאה העשרים ואחת. לדבריה, הילדים העולים מוצגים כמי שניחנים בכישורים מגוונים ובה בעת כמי שנתונים במצוקה וזקוקים לסיוע ולהצלה. המרחב החברתי המדומיין, הגם שהוא מתאר תהליכי שינוי ותיקון חברתי, אינו מערער על הסדר הקיים, אלא הוא שב ומאשר אותו.

אף שנהוג לראות בספרות ילדים ונוער ספרות שמבוגרים מחברים אותה בעבור הקהל הצעיר, בספרות ילדים ונוער יש גם יצירות שחיברו אותן כותבים וכותבות צעירים. ייחודן וחשיבותן של יצירות אלה מתעצמים שבעתים כאשר הן מציעות קול ונקודת מבט שהודרו מן המרחב הציבורי בכלל ומן המערכת הספרותית בפרט.

בשער השני מופיעה מסתה של סיגל עוזרירויטברג ובה פרסום ראשון של סיפור קצר שחיברה אימה, רבקה עוזרי ז"ל (1935–2024) בהיותה בת 17. כפי שעוזרירויטברג מיטיבה לתאר במסתה הרגישה המלווה את פרסום הסיפור, לפנינו קולה של נערה מזרחית בעלת תודעה ציונית ופמיניסטית, "שגדלה בשוליים החברתיים של המדינה המתהווה" (עמ' 84). פרסום הטקסט והמסה מהווים נדבך חשוב בחשיפת קיומה של ספרות ילדים ונוער ישראלית-מזרחית, ובהנחתה במרחב הציבורי.

הגיליון נחתם בשתי סקירות ספרות. רשימתו של רועי הורוביץ עוסקת באסופה: **תיאטרון לקהל צעיר: מחקר, יצירה ושיח**, בעריכת שפרה שינמן, סמדר מור ונפתלי שם טוב (2023). רשימתו של ניב פוקס עוסקת בספרה של תמר וייס גבאי, **ההיסטוריה של הילדות והילדים** (2023). על אף ההבדלים המהותיים שבין שני הספרים (בהם קהל היעד, מטרות הכתיבה ומוסכמות הכתיבה), הסקירות המאלפות מזכירות לנו כי קהל היעד, צעיר ככל שיהיה, אינו צרכן פסיבי. "רבות מן המסקנות שהגעתי אליהן נעוצות בתובנות של ילדיי", כותב פוקס (עמ' 107). ותובנה זו עצמה יש בה כדי להציע כי לצד השאלה מהי ספרות ילדים ונוער ומיהם כותביה, אפשר ואף צריך לשאול מיהם חוקריה.

גיליון זה הוא הגיליון האחרון של כתב העת. **בין השורות: מחקר ויצירה בספרות ילדים ונוער**, שייסדה ד"ר ניצה דורי, היה בשנים האחרונות לאחת הבמות המרכזיות והחשובות בארץ שעסקו בחקר ספרות הילדים והנוער. אני מבקשת להודות מקרב לב לכל מי שהיה שותף בעשייה המרובה הניצבת מאחורי כל גיליון וגיליון – הכותבות והכותבים, חברות וחברי המערכת והקוראים החיצוניים. תודה מיוחדת שלוחה לעורכת הלשון המסורה יפעת פישר וכן לפרופ' יחיאל פריש, הנשיא הקודם של מכללת שאנן, ולפרופ' אבי לוי, הנשיא המכהן של המכללה – על שהעמידו לרשותנו בנדיבות רבה במה זו.

קריאה נעימה!

שלכם,

לילי גלזנר

רשימת מקורות

- בובר, מ"מ (2013). **אני ואתה** (א' פלשמן, מתרגם). מוסד ביאליק. (המקור פורסם ב-1923).
- גולדברג, ל' (2016). **יומן ספרותי: מבחר רשימות עיתונות** (ג' טיקוצקי וח' ברייזס, עורכים, כרך א). רעננה.
- משיח, ס', ורטה-זהבי, ת' וגריין-שוקרון, ר' (2021). אוריינות פוליטית וקריאה פוליטית בספרי ילדים: ילדי גן מדברים על עוני ואי-שוויון פוליטי. **ספרות ילדים ונוער**, 142, 61–93.
- משיח, ס' וורטה-זהבי, ת' (2021). **אני ילדה פוליטית: ספרות ילדים ואוריינות פוליטית בגיל הרך**. רסלינג.
- משיח, ס' (2013). אוריינות פוליטית: פוליטיקה ב / של ספרות הילדים. **ספרות ילדים ונוער**, 134, 15–32.
- יזהר, ס' (1989). הנשכח. **פרויקט בן-יהודה**. <https://benyehuda.org/read/32284>
- יזהר, ס' (1958). הנשכח בשדות. **דבר לילדים**, כח(27), 5–7; כח(28), 18–20.